شكارتەیەك لەناو هەرێزەجاری مێژووی شاری سلێمانی دا

غفور میرزا کریم

ە بواری مێژووی تەمەن کورتی دوو سەد ساڵەی شاری
...ی دا بەسەرهاتی چرو پرو زەبەندو دڵتەزێن ، قەوماوی
...گێری پر لەنەهاتو شکستەیی ، رووداوی پر لە ئاهەنگی
...خۆنیی و ئازادی ، چەژنانی پر لە هیواو سەرکەوتن و شادی
. بەزەقی و گەورەیی و روونی دێتە بەرچاو ، کە بێ گومان
...ف نەتوانێ لەئاستیدا رانەچڵەکێ ، وەلە بێناوی لێکدانەوەو
...کردنەوەو هەڵسەنگاندنی دەستەوەستان بوەستێ و
...جەکۆنەی تیژی کۆشش بەکار نەهێنێ . . .
ئاشکراو روونە کە کارەساتی گرنگ و مەزن لە رووداوی
...ئاڵۆز دەوری تایبەتی و باڵاو کاریگەر ئەکاتە سەر کۆمەڵ و
...دەکانی و هەمیشە شوێنەوارەکانی لەسەر هەموو مەیدانە
...وجۆرەکانی دا بەقووڵی بەجێ ئەهێڵی و مۆرك نیشانەی
...یەتی و دیاریکراوی پێوەئەنێ تاکارەسات چرو پرو قوڵترو
...یگەر تربێ ، یا باری گوزەرانی ژیانی کۆمەڵانی خەلکی
سەختو ئاڵۆزترو تەنگوچەلەمەتربێ ، بێ گومان شوێنەوارەکانیشی
...یگەرو ریشە داکوتراوترو زەقترو دێتە بەرچاو .

ئەم سەرزەمینە پانوبەرینەدا شاری زۆرکۆنو دێرین و وە
...یشەی مێژوویی هاتۆتە سەرشانۆی ژیان . بەرگی گەورەیی و
دەستەلاتداری پۆشیوە . هاوبەشی لە کاروانی پێشکەوتنی
مرۆڤایەتیدا کردوە . بەلام لەبەرئەمەی سوێرو تاڵی رۆژگارو
...خوی نائومێدی و نەهاتی بەخەرمان نەنۆشیوە . هەنگوینی
سەرکەوتن و بەختیاری بەدڵ نەچێشتبوو . لە بۆتەی کوێرەوەری
ژ...ندا نەسووتاوە لە چەژنی سەرکەوتن و بەهاری شادی دا
...ژیاوە . کلاقەی ژیاننامەی شێوەیەکی ئاسایی و سادەیی
وەرگرتووەو لاپەرە مێژوویەکانی بێ گەردو بێ گۆیەندە بەواتایەکی
تر . . ناوی لەناو نەبواندا دائەنرێت . . . بە پێچەوانەوە
هەندێ شاری تر بێ چاوپۆشین لە تەمەنی ندبەسەرهاتی
گرنگ و مەزن و وەچەرخاندنی بنەرەتی مێژوویی سەرتاپا
مەیدانەکانی ژیانی هێناوەتە لەرزە . بنچینەی دارو دیواری
بەسەریەکدا تێك وپێکداوەو وێنەو روخساری بێ گەردی
شێلاوەو ژاکاندوەو بۆیە ناوی لەنەبوونەوە گەیشتۆتە ناو
کەشکەلانی فەلەكو لەهیچەوە نازناوی شاری مەزن و گرنگی
براوە بەباڵایدا وەبۆتە جێگای پر شانازی گەلەکەی وبگرە
گەلانی تریش .

بارودۆخی گونجاوی میرنشینی (بەبە) هەلومەرجێکی
تایبەتی و زەمینەیەکی برشتی بۆ تێکۆشان لە بێناوی بەرفراوانی
دەستەلاتداریی و بەرەوپێش چوون و جێگیربوون و بەهێزبوونی
ئەم قەلای هیواو ئومێدەی کوردەواریە رەخسان و خۆش کرد ،
کە لە ئەنجامدا خولیای گواستنەوەی پایتەختی ئەم میرنشینەی لە
قەلاچوالانەوە بۆ سلێمانی خستە مێشکی و دەماخ رووناك و بیرتیژو
شارستانی پەروەری ئیبراهیم پاشاوە ، بەمانایەکی تر کۆشش
بۆمانەوەو بەهێزبوون و پتەوکردنی میرنشینی بەبە ، فراوانکردنی
ئاسۆی هیواو ئومێدی گەلی کورد بەرامبەر ئەم دەستەلاتداریە
نیشتمانیە . برەودان بەتێکۆشان بۆ خۆراگرتن لە نێوان بەرداشتی
دەستدرێژی و چاوچنۆکی دەولەتی عوسمانی و دەولەتی ئێراندا .
کانیاوی بلیمەتی و دلۆزی ئیبراهیم پاشای تەقانەوەو بۆ
رەنگ رشتنی بناغەی شاری سلێمانی خستیە ناو کوری کۆشش و
تەقەکەلاوە .

مێژووی بنچینەی دانای شاری سلێمانی هەرچەندە بەچەند
ساڵێ پێش بەرپابوونی شۆرشی گەورەی فەرەنسە ئەکەوێ
(١٧٨٩) ئەو شۆرشەی کە دەرگای مەزنی بۆ شۆرش و
ووریابوونەوەی نەتەوایەتی هاوچەرخ لە جیهاندا کردەوە . بەلام
لەگەل ئەمەشدا سەرچاوەی بیرکردنەوەو بۆچوونی ئیبراهیم پاشا .
وەنەخشەکێشانی بۆ دامەزراندنی شار بۆ هۆش وگیانی نەتەوایەتی
هاوچەرخ ئەگەرێتەوە شیاوی باسە لە روانگەی زانیاری
نوێوە . سەرچاوەی بیری نەتەوایەتی هاوچەرخ بۆ شۆرشی
کرومویل (١٥٩٩ ١٦٥٨) بوو مەگناکارتەی ئەنگلیزی .
بەواتایەکی دیاریکراوتر بوو بەسەرەتای بەرپابوونی شۆرشی

پیشەسازی (١٧٥٠ ١٨٥٠) ، چەکەرە هەلدانی چینی سەرمایەداری لە ئەوروپا ئەگەرێتەوە بۆیە ئەتوانین بلێن کە پێویستی رۆژگارو خواستی مێژوو بیری نەتەوایەتی هاوچەرخ دەوری بالأو بنەرەتی راستەوخۆ لە بنچینەدانانی شاری هاوچەرخ (شاری سلێمانی)دا ، گێراوەو نواندوە .

بەم چەشنە کۆمەڵانی خەلکی بە هەموو بەشە جیاکانیەوە شانبەشانی بەرەی کاربەدەستانی میری بەرابەری ئیبراهیم پاشا کەمەری کۆششیان لێ بەست وەلەمەلکەندی لە تەنیشت ئەوسەرایەی کە محمود پاشا دروستیکردبوو ، دەستیان بەدامەزراندنی مزگەوت ، گەرماو بازارو خانووبەرەو تێکرا بێویستیەکانی کۆمەڵایەتی چاوگەی زانستی شارستانیەتیو بنکەی پیشەسازی کرد ، وەهەموو توانای لەبن نەهاتوویان بۆ ئاوەدان کردنەوەو جوانکردنو پەرەپێدانی شار خستەگەرو ئەرکی سەرشانیان لە ئاستی شاری کۆرپەی کوردەواریدا بە جوانیو پیرۆز بەجێ هێنا .

ئیبراهیم پاشا بەپێی نەخشەی دانراوی هەوەڵکۆ دەستی بە بنچینەدانانی مزگەوتی گەورە کرد ، وەدەستو برد فەرمانی بۆ گواستنەوەی کتێبخانە گەورەکەی قەلاچوالان بۆ ئەم مزگەوتەو انانی زاناو داناو شێخ مارفی نۆدێیی بۆ دەرس وتنەوەو بەرێوەبردنی کاروباری ئاینیی تیایا دەرکرد بەم چەشنە لەهەموولایەکی کوردوسنانەوە بەکاوخۆوە بازرگان پیاوانی ئاینیی ، پێشەسازان بۆ ئاوەدانکردنەوەو بەجێهێنانی کاروباری کۆمەڵایەتی ، زانستیو ، بەرەوپێش چوونی وولات بۆ نیشتەجێیبوون بەرەو سلێمانی هاتن ، بەم رەنگە شارێکی گرنگ لە چەرخی وریابوونەوەی نەتەوایەتیو وەتاف بەهێزیو دەستەڵاتداری بەرفراوانی میرنشینی (بەبە) ، بەشانوو بازووی رۆلەی کوردو کۆششی بەپێزی تێکرا کۆمەلانی خەلکی بەرابەری ئیبراهیم پاشای مەزن چاوی لە بێشکەی کێوو کەژەکانی کوردوستان لە مەلبەندی مێژوویی باوپاپیری لولویان ، زامویان دا لە ناوچەی شارەزووری دێریندا هەلهێناوە وەکو کۆرپەیەکن نازدار هاتە رێزی خەباتی وئاوەدانکردنەوەو شارستانیەتو زانستییەوە وەبەوێنەی پێشەنگێکی لێهاتووی شارو دێهاتەکانی . . . کوردوستان کەوتە هەنگاونان وەبۆ بەرەوپێش چوونو رێچکە شکاندنی سەرکەوتن دەستی بە تەکاندا کرد .

لە بێشەلانی شارە خنجیلانەکەی ئیبراهیم پاشاو ئاوو هەوای سازگارو شیرین سەدەها شۆرە سواری زاناو پێشەوای ئاینپەروەری ، وە رابەری کۆمەلایەتی ، کەلە شاعیرو پالەوانی نیشتمانی پیگەیاندوەو خستووتەوە بە شیبری نیشتمان پەروەریو ئازایەتیو لێهاتوویی گۆشی کردونو پەروەردەی کردونەوە تاجی گەورەیی ناوەتە سەرسەریان وەلەسەر تەختی پایەبلندی دایناونو ناویانی بە نەمری هێشتۆتەوە بوونەتە جێگای پر شانازیو مایەی بەرزی بۆ رۆلەکانی ئەمرۆو نەوەی دووا رۆژ .

لەسایەی دەستەلاتداری میزشینی (بەبەدا) ، سلێمانی لە مەیدانی ئابووری بەتایبەتی لە رووی بازرگانیەوە لە بەهاری گەشەکردنو چالاکی بێوێنەدا ئەژیا ، باروو دۆخی تایبەتی میرنشینەکەو هەلکەوتنی شار لە دووریانێکی بێهاوتای گرنگو ئیستراتیجی دیاریکراو . . . چاوتیبرینو پەلهاویشتنی دەولەتە سەرمایەدارەکان بۆسەر وولاتانی رۆژهەلاتی ناوەراست وچاوچنۆکیو هەلپەیان بۆ دۆزینەوەی بازار بۆکرینی کەرەسەی خاوی هەندانەوە فرۆشتنی کەلوپەلی کارخانەکانیانو . . . جێپێ قایم کردنیان لە ناوچەکەدا ئەم کۆمەلە دیاردەو چالاکیانە بە تێکراو وێنەو نیگاری لە مەلبەندی سلێمانیدا بەروونیو زەقی ئەبیزاو ئەهاتە پێش چاو .

سلێمانی لەم رۆژگارەدا وەکو بنکەیەکی بازرگانیو دوو ریانێکی گرنگی گۆرینەوەی کەلوپەلی پردی هاتوو چۆکەری نێوان شارە ناوداری گەورەکانی ناوچەکە ئەهاتە بەرچاوو ئەناسرا کاروانی سلێمانی هەمێشە بەرێکو پێکی لە هاتووچۆکردندابوو بۆ هەمەدانو تەبرێزو سنە . . . بەغداو کەرکوکو موسل . . . بەهۆی ئەم رێگایانەوە بەرووبومی کوردوستان لە پێستەو خوریو کەتیرەو مازوو ئەگەیشتە روسیاو ئەوروپا وەکەلوپەلی ئەم ولأتانەش ئەگەیشتە کوردوستانو ئالوگۆر ئەکرا ، کە شوێنەواری ئەم بازرگانیەش ئەمرۆش لەوێنەی سندوقی هەشترخانی روسی ، سەماوەری وارشۆی پۆلەندیو فەخفوری چینیو قاپوقاچاغی عەجەم لە گەنجینەدا لە مالی بوەی شاردا ئەبینین کە بێگومان ئەتوانین ئەم دیاردانە بەبەلگەی نەویستو نیشانەی رۆشن بۆ دەوری گرنگی شار لە مەیدانی بازرگانیدا دابنێین ، بەم چەشنە ئیبراهیم پاشا وەکو بنچینەدانەری شاری سلێمانی کەلە پیاوێکی کورد ، شارستانی پەروەرێکی بەناوبانگ ، ئاوەدانکەرەوەیەکی ناودارو دامەزرێنەری پایتەختی میرنشینی (بەبە) چوونە لاپەرەکانی مێژووی کوردەوە کە ئەمرۆ پێویستە لەسەر رۆلەکانیو جولانەوەی رۆشنبیری کورد سەری رێز لە ئاستی گەورەییو کۆششیا دابنەوێنیو وەشکۆمەندانە ناوی لەرێزی

ـسکەندەری مەکدۆنی و ئەبوجەعفەر مەنسوورو پەترسی گەورەر
ـ ـیّ کە ناویان لە مێژووی جیهاندا بەدامەزرێنەری شاری
ـسکەندەریەی میسری و بەغدادو پترسبورغ ناسراوەو
ـ ـچووە .

مەگەر بەم هۆنراوە بەنرخەی خوارەوەی شاعیری بەناوبانگی
کورد شێخ رەزای تاڵەبانی بتوانین کەمیّ باروو دۆخی گەش و
رێنەو روخساری قەشەنگی ئەو چەرخە پر لە سەرکەوتن و
دەستکەوتە گەورەیە بپێوین و بینرخێنین . وەوێنەی بێگەردی
شاری سلێمانی لە تاف دوو بەهاری پێشکەوتن و سەربەخۆیی
هەروەها شاسواری . پەرەسەندنی مەزنی دا پیّ بکێشین .

لە بیرم دیّ سلێمانی کە دارو ملّکی بابان بوو
نە مەحکومی عەجەم . نەسوخرەکێشی ئەهلی عوسمان بوو

* * * *

لەبەر قاپی سەرا سەفیان دەبەست شێخ و مەلاو زاهید
مەطاف کەعبە بۆئەرباب حاجەت گردی سەیوان بوو

* * * *

لەبەر تابووری عەسکەر ریّ نەبوو بۆ مەجلسی پاشا
صەدای مۆسیقاو نەقارە تا ئەیوانی کەیوان بوو

* * * *

دریّغ بۆ ئەو زەمانە ، ئەو دەمە ، ئەو عەسرە ، ئەو رۆژە
کە مەیدانی چریت بازی لە دەوری کانیسکان بوو

* * * *

بە زەربی حەمەیلە بەغدادی تەسخیرکردو تیّ ی هەڵدا
سلێمانی زەمان راستت دەویّ ، باوکی سلێمان بوو

* * * *

عەرەب ئینکاری فەظلی ئێوە ناکەم ئەفظەلن
ئەمە سەلامەدین کە دنیای گرت . لە زومرەی کوردی بابان بوو

* * * *

قوبووری پر لە نوری ئەهلی بابان پر لەرەحمەت بیّ
کە بارانی کەفی احسانیان وەك هەوری نیسان بوو .

* * * * *

کە عبداللە پاشا لەشکری والّی سنەی شر کرد
رەزا ئەو وەختە پێنج و شەش طفلی دەبستان بوو .

کەرەکوان

تۆمارکردنی عباس عبداللە یوسف

کەرەکوانۆ لە کەرەکیّ .
مارتی وەبدا بە بەرەکیّ .
لۆم دەربازکە چاو بەرەکیّ .

—

کەرەکوانۆ لە قەندیلی .
دەس مەزرەفەت هێسکی فیلی .
مارت وەدا بە بنی پیلی .
لۆم دەربازکەپەکەفیلی .

— —

کەرەکوانۆ لە قەسرۆکیّ .
کلم هێنا پەدەسرۆکیّ .
لۆچاوینە خەجیجۆکیّ .